

Literature Research Quarterly

Vol. 12, No. 4,

Winter 2025

pp. 31-61

Original Article

Comparative Typology of Pain and Suffering in the Poems of Nima Youshij and Nizar Qabbani

Shirzad Tayefi^{1*}, Haniyeh Hajitabar²

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University,
Tehran, Iran

2. PhD of Persian Language and Literature, Lecturer at Farhangian University, Tehran, Iran.

Received date: 02/01/2025

Accepted date: 02/02/2025

Abstract

Since ancient times, pain and suffering have been one of the prominent manifestations of human life. These two concepts have always had numerous meanings and instances in human life, sometimes destructive and sometimes constructive, and have always had a wide reflection in literature during different periods. By examining the works of writers and poets, one can achieve different and specific types of pain and suffering in these works. In the present study, using an analytical-descriptive method, the typology of pain and suffering in the works of two contemporary Iranian and Arab poets, namely "Nima Yushij" and "Nizar Qabbani", has been comparatively studied. Studies show that common types of various areas of pain and suffering, such as the suffering caused by love, being a poet, the suffering of oppression and tyranny, and social pain, can be found in the works of both poets. The first two types of pain and suffering mentioned above are more personal and individual in nature, and the other two types are more concerned with general and human suffering. This important fact indicates that pain and suffering in the intellectual system of these two poets has multiple dimensions and is not one-dimensional. Nima Yushij and Nizar Qabbani's concern and depiction of social issues

*Corresponding Author's E-mail: Sh_tayefi@yahoo.com

have caused the poems of both poets to reflect a lot of pain and suffering. Of course, this pain and suffering does not originate from despair and malice, nor does it lead to nihilism; rather, it is often rooted in the hope of creating change.

Keywords: Contemporary poetry; Persian and Arabic; typology of suffering; Nima Youshij; Nizar Qabbani.

Research background

So far, no similar independent research has been conducted in this field with such an approach; however, several theses and articles have been compiled in similar fields and related to the works of these two poets or other individuals. For example, some theses such as Ghaffari, Mansour (2021), Tofigh (2012) and also papers like Hayati and Izadyar (2021) Mohtadi (2019), and Arab Bafarani (2010) are some case in point.

Research objectives and questions

The present study, using an analytical-descriptive method and utilizing library studies, seeks to answer the following two questions:

1. What common types of the concept of pain and suffering can be investigated comparatively in the poems of Nima Youshij and Nizar Qabbani?
2. What new meanings does the typology of the concept of pain and suffering in the poems of Nima Youshij and Nizar Qabbani yield from these poems?

It seems that, given the integrated approach to literary genres that is evident in the poems of Nima Youshij and Nizar Qabbani, and the experimentation that both poets have had in various social, political, lyrical, etc. fields, as well as considering the position of contemporary poetry in the general space of Persian and Arabic literature, as well as the social, cultural, and political space of the two societies in which Nima Youshij and Nizar Qabbani lived, both poets have addressed pain and suffering as an inevitable matter and have paid attention to both personal and general and human suffering in their poems.

Also, by examining the poems of Nima Youshij and Nizar Qabbani, we can find that common types of pain and suffering are reflected in their works, and a careful analysis of these cases reveals new dimensions of the poems of these two poets,

which ultimately lead the audience towards a common understanding and a newer reading of their poems.

Main discussion

This research deals with a comparative study of the common genres of Nima Youshij and Nizar Qabbani and analyzes the effectiveness of the poems of these two poets in reflecting the themes related to pain and suffering. The investigation is also trying to comparatively examine the concepts and themes related to pain and suffering in the poems of two great poets, namely Nima Youshij and Nizar Qabbani, and analyze the contexts of the emergence of these views and the extent to which these two components are reflected in their poems in expressing these themes. The findings shows that the themes of the works of these two poets, despite the differences in some details due to the differences in social and cultural situations, are compatible in this respect and have many similarities in themes related to pain and suffering, and often a suitable link is established between the content and structure of the poems of these two poets.

An analysis of the poems of these two poets shows that pain and suffering are inevitable realities in life that make people think. On the other hand, these two poets, as part of society, considered themselves obliged to have a kind of social obligation towards people and their suffering and pain; hence, they have tried to express the concerns of people in their poems so that perhaps it can heal their pain.

Studies show that common types of various areas of pain and suffering, such as the suffering resulting from love, being a poet, the suffering of oppression and tyranny, and social pain, can be found in the works of both poets. The first two types of pain and suffering mentioned above are more personal and individual in nature, and the other two types are more concerned with general and human suffering. This important fact indicates that pain and suffering in the intellectual system of these two poets has multiple dimensions and is not one-dimensional.

Conclusion

The common themes and similarities between the ideas of Nima Yushij and Nizar Qabbani in reflecting various types of pain and suffering in their poems make it necessary to analyze these similar components in the works of these two poets. The studies of this research show that in the classification of pain and suffering, common types of these themes can be found in the works of the two poets, including the pain that arises from the oppression of the oppressive government and is reflected in the poetry of both poets; as it is expressed implicitly and symbolically in Nima Yushij's poetry and explicitly and in Nizar Qabbani's poetry. In fact, the more one tries to explain and analyze the symbolic elements of Nima's poetry, the more one can realize the difficulty of his work in reflecting the themes of pain and suffering that were imposed on the people by the government. This type of his poems is presented with a symbolic expression, because the poet was afraid of being criticized, and this indicates that the society of the poet's time was an undemocratic society, where freedom of expression was considered a principle rejected by the government of the time, and free publication of materials was prevented under any pretext, and there was severe censorship within the society, in which this freedom of expression was violated. However, Qabbani's explicit statement indicates that in the society of this poet's time, political expressions enjoy more freedom of action than other expressions. Hence, explicit critical discussions are an essential part of Qabbani's poems, because democratic institutions were stronger and more supportive of individual rights and freedoms than in Nima Yushij's society. Another type is the pain of love, which is a common and prominent theme of the poems of both poets, and this pain arises from a love that is based on separation. In general, it may not be clear what the meaning of the pain of love is, because each person has a specific definition of it, but its feeling is often specific and common.

Love has a high position in the poems of Qabbani and Yushij, in such a way that the pain caused by it is also sacred and this pain can conquer all the hardships and ugliness of the world. The pain of love and separation in the poems of both poets is heartbreaking, but it is not annoying, rather, separation and expectation caused by love are the best motivation to continue living. In the opinion of both poets, the pain caused by love gives an imaginary and poetic aspect to life and causes the lover to look at life from new angles, which ultimately leads to the exaltation of his life. The third type of pain common to these two poets includes social pains and sufferings,

which they refer to in different ways and as if they consider it part of their poetic mission. Nima Youshij and Nizar Qabbani are trying to express the pain and suffering in society in their poems, while addressing lyrical issues, to show that they respect the poet's political and social commitment and his responsibility towards culture and oppressed people. It may not be possible to say that Youshij and Qabbani are social poets who have only addressed social issues, but an examination of the poems of these two poets shows that they never forgot to write for the people and narrate their pain and suffering, and with their influential writing, they presented the realities of society in the form of their poems. They wrote about the pain and suffering of a society in which there are many obstacles to the activities of political and social elites. In such a society, people live in poverty and are easily used for higher-level purposes due to cultural ignorance and economic conditions. The image of a socially suffering person in the poems of these two poets is an unpleasant image of a deprived and impoverished person who is in conflict with the conditions of a society that tries to turn him into a person without dreams.

The poems of these two poets are influenced by the ruling political system, and their analysis shows how the poet considers himself obliged to fight the oppressive system and does not need to conservatively compromise his principles in order to conform to the norms of society. The poems of Youshij and Qabbani in this area have always reflected the orientations and thoughts of those who fight against social suffering and authoritarian governments. And the last type includes poetic suffering and being a poet, because fate has been unexpected for both poets; therefore, they consider their lives to be the result of a pain that they must fight with and not surrender to, and if they surrender and forget the pain of poetry, they will no longer be considered poets; rather, they are considered dead, unable to portray their own lived experience that is different from others.

The suffering of being a poet is also related to the influence and impact of society and the artist; the influence and impact of Youshij and Qabbani and the reflection of this reality at the time of creating the work are remarkable in the works of both, which sometimes indicates the mental and physical constraints of these two poets at the time of composing the poems. This pressure and its reflection are greater in the poetry of Nima Youshij, because she lives in a non-democratic society, while as a poet, she considers literature to be one of the most basic and necessary social

activities of a democratic society, and this causes her to be in contradiction and duality with her surroundings and to suffer more than Qabbani from the pain of being a poet.

گونه‌شناسی تطبیقی درد و رنج در اشعار نیما یوشیج و نزار قبانی

شیرزاد طایفی^{۱*}، هانیه حاجی‌تبار^۲

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۲. دکتری زبان و ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۳

چکیده

از دیرباز تاکنون، درد و رنج یکی از جلوه‌های برجسته زندگی بشری بوده است. این دو مفهوم، همواره معانی و مصادیق متعددی در زندگی انسان‌ها داشته که گاهی مخرب و گاهی سازنده بوده و طی ادوار گوناگون نیز همواره، بازتاب گسترده‌ای در ادبیات داشته است. با بررسی آثار نویسندگان و شاعران، می‌توان به گونه‌های متفاوت و مشخصی از درد و رنج در این آثار دست یافت. در پژوهش پیش رو، به روش تحلیلی-توصیفی، به گونه‌شناسی درد و رنج در آثار دو شاعر معاصر ایرانی و عربی، یعنی «نیما یوشیج» و «نزار قبانی» به‌طور تطبیقی پرداخته شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد، می‌توان به گونه‌های مشترکی از ساحات گوناگون درد و رنج، مانند رنج‌های ناشی از عشق، شاعر بودن، رنج ظلم و استبداد و درد اجتماعی در آثار هر دو شاعر دست یافت که دو گونه نخست از درد و رنج‌های یادشده، بیشتر ماهیتی شخصی و فردی دارند و دو گونه دیگر، بیشتر ناظر بر رنج‌های کلی و بشری هستند که این امر مهم گویای این است که درد و رنج در نظام فکری این دو شاعر، ساحتی چندگانه دارد و تک‌بعدی نیست. دغدغه‌مندی و تصویرگری نیما یوشیج و نزار قبانی از مسائل جامعه سبب شده تا اشعار هر دو شاعر با انعکاس درد و رنج فراوان همراه گردد که البته این درد و رنج، از ناامیدی و بداندیشی سرچشمه نمی‌گیرند و به پوچ‌گرایی نیز منتهی نمی‌شوند؛ بلکه اغلب ریشه در امید به ایجاد تغییر دارند.

کلیدواژگان: شعر معاصر، فارسی و عربی، گونه‌شناسی رنج، نیما یوشیج، نزار قبانی.

* E-mail: Sh_tayefi@yahoo.com

نویسنده مسئول:

۱. مقدمه

امروزه با توجه به نیاز جامعه، حرکت به‌سوی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای امری ضروری و اجبارناپذیر است؛ از این رو، پژوهش پیش رو که در حوزه علوم انسانی، به شکل میان‌رشته‌ای و تطبیقی تدوین شده است، می‌کوشد با واکاوی اشعار دو شاعر معاصر ایرانی و عربی، یعنی «نیما یوشیج» و «نزار قبانی»، به گونه‌های مختلف درد و رنج انعکاس‌یافته در آثار این دو شاعر بپردازد و خوانش جدیدی از این متون به دست دهد. شاعران نیز مانند سایر انسان‌ها، بارها به واسطه نوع رفتار یا وضعیت جامعه، طعم درد را در زندگی چشیده و آشفتگی‌های درونی و به‌هم‌ریختگی‌های روانی ناشی از آن را تجربه کرده‌اند. گاهی در زندگی، سرنوشت انسان با مواردی گره می‌خورد که مطلوب او نیست. انسان زمانی که دلایل و اسباب حوادث ناخوشایند زندگی خویش را از پیش قرار داده شده و مقرر می‌یابد، احساس یأس و سرخوردگی می‌کند. این درد از جایی ناشی می‌شود که او خود را در برابر سرنوشت محتوم خویش و هم‌نوعان منفعل می‌بیند و برای خود چاره‌ای جز تن در دادن به آن نمی‌داند. «این رنج‌ها اختصاص به شخص خاصی ندارد مثل رنجی که از تنهایی یا از احساس زودگذری می‌کشیم یا رنجی که از فقدان عدالت می‌بریم در مقابل رنج‌هایی است که شخصی است و هر کسی در راستای هدف‌های مختلف تجربه می‌کند» (ملکیان، ۱۳۸۱: ۱۹)؛ اما با وجود گره خوردن سرنوشت انسان‌ها با درد و رنج «انسان همواره در زندگی با ناملایمات و بحران‌های روحی روبه‌رو بوده و پیوسته شوق ادامه حیات، او را بر آن داشته است تا در مسیر زندگی و در رویارویی با موانع از راهنمایی‌های اندیشمندان جامعه بشری برای دستیابی به آرامش و رهایی از درد و رنج بهره بگیرد» (نوروزی داوودخانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۵).

به این ترتیب، توجه به بعد معناشناسی و وجودشناسی رنج نیز، درخور توجه است. «یکی از ویژگی‌های این مرحله بررسی آن به زبان تمثیل و اسطوره است که در آثار بسیاری از شاعران بزرگ و ایران و شاعران بزرگ و معاصر سخن به میان آمده است» (پشت‌دار و نان‌آور، ۱۳۹۷: ۸). «آثار شاعران و نویسندگان از گذشته تا به امروز طیف‌های مختلفی از رنج‌های بشریت را در خود منعکس کرده است؛ چرا که شاعران و نویسندگان از طبع لطیف و ذوق سرشار و روحی حساس بهره‌مند هستند و این دردها و رنج‌ها در زلال اندیشه‌ها و تفکرات آن‌ها، تأثیر شگرفی می‌گذارد و آن‌ها نیز همین اندیشه‌ها و تفکرات را در قالب نظم و نثر ادبی به وجود می‌آورند تا به‌گونه‌ای بتوانند از رنج‌های خویش و مردم جامعه بکاهند یا آن رنج‌ها را تسکین بدهند تا رسالت خویش را به‌خوبی

انجام داده باشند. البته باید به این نکته توجه داشت که هر کدام با توجه به ساحات فکری خاص خود به بیان این مقوله پرداخته‌اند» (تدین، ۱۳۹۹: ۲).

با توجه به توضیحات اخیر، عامل یا عوامل به وجود آورنده درد و رنج، بسته به نوع جهان‌بینی افراد، مختلف است. در همین زمینه، بازتاب درد و رنج از جمله موضوعاتی است که جایگاه برجسته‌ای در قلمرو اندیشه نیمایوشیج و نزار قبانی به خود اختصاص داده است. واکاوی اشعار این دو شاعر، گویای این است که درد و رنج به صورت واقعیت‌هایی گریزناپذیر در زندگی جلوه‌گر می‌شوند که آدمیان را به تفکر وامی‌دارد. از سوی دیگر، این دو شاعر به عنوان بخشی از جامعه، خود را ملزم به داشتن نوعی تعهد اجتماعی در قبال مردم و رنج‌ها و آلامشان می‌دانستند؛ از این رو، تلاش داشته‌اند در اشعارشان دغدغه‌های مردم را بیان کنند تا شاید التیام‌بخش دردهای آن‌ها شود؛ بنابراین، پژوهش پیش رو به روش تحلیلی-توصیفی و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای درصدد پاسخ‌گویی به دو پرسش زیر است:

۱. چه گونه‌های مشترکی از مفهوم درد و رنج را می‌توان در اشعار نیمایوشیج و نزار قبانی به‌طور تطبیقی پی‌جویی کرد؟
۲. گونه‌شناسی مفهوم درد و رنج در اشعار نیمایوشیج و نزار قبانی، چه معانی جدیدی از این اشعار به دست می‌دهد؟

چنین به نظر می‌رسد با توجه به رویکرد تلفیقی که در زمینه انواع ادبی در اشعار نیمایوشیج و نزار قبانی به چشم می‌خورد و طبع‌آزمایی که هر دو شاعر در زمینه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی، غنایی و... داشته‌اند و با در نظر داشتن موقعیت شعر معاصر در فضای کلی ادب فارسی و ادب عربی و نیز فضای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دو جامعه‌ای که نیمایوشیج و نزار قبانی در آن زیست کرده‌اند، هر دو شاعر به درد و رنج به‌عنوان یک امر اجتناب‌ناپذیر پرداخته و در اشعار خود، هم به رنج‌های شخصی و هم به دردهای کلی و انسانی توجه کرده‌اند.

نیز با بررسی سروده‌های نیمایوشیج و نزار قبانی، درمی‌یابیم که اقسام مشترکی از درد و رنج در آثار آن‌ها بازتاب یافته که واکاوی دقیق، این موارد، موجب آشکار شدن ابعاد جدیدی از اشعار این دو شاعر می‌شود که در نهایت مخاطب را به‌سوی درک مشترک و خوانشی جدیدتر از اشعار آنان هدایت می‌کنند.

۱-۱. پیشینه پژوهش

در این پژوهش، گونه‌های درد و رنج را در اشعار نیما یوشیج و نزار قبانی مورد واکاوی قرار داده‌ایم که تاکنون در این زمینه، با چنین رویکردی پژوهش مشابه مستقلی تدوین نشده است؛ اما چند پایان‌نامه و مقاله در حوزه‌های مشابه و مرتبط با آثار این دو شاعر یا افراد دیگر، نوشته شده است. برای نمونه، پایان‌نامه‌های:

غفاری، منصور (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی وجوه درد و رنج در اشعار نیما یوشیج و شارل بودلر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

این پایان‌نامه به بررسی زمینه‌های پیدایش دیدگاه‌های مشترک نیما یوشیج و شارل بودلر می‌پردازد و میزان کارآمدی فرم اشعار این دو شاعر را در انعکاس موضوعات مربوط به درد و رنج تحلیل می‌کند. همچنین نویسنده این پایان‌نامه در تلاش است به‌طور تطبیقی مفاهیم و موضوعات مربوط به درد و رنج را در اشعار دو شاعر بزرگ، یعنی نیما یوشیج و شارل بودلر بررسی و زمینه‌های پیدایش این دیدگاه‌ها و میزان کارآمدی فرم اشعارشان را در بیان این موضوعات تحلیل نماید. این پژوهش، نشان می‌دهد که مضامین آثار این دو شاعر با وجود تفاوت در برخی جزئیات به دلیل اختلاف در موقعیت اجتماعی و فرهنگی، از این حیث قابل تطبیق بوده و دارای تشابهات فراوانی در مضامین مرتبط با درد و رنج است و اغلب میان محتوا و ساختار اشعار ای دو شاعر نیز پیوندی مناسب برقرار شده است.

توفیق، توفیق (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی رمانتیسم در اشعار نیما یوشیج و نزار قبانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم اقتصادی و اداری.

در این پایان‌نامه، پژوهشگر در تلاش است نشان دهد، نیما یوشیج و نزار قبانی هر دو در فضایی رمانتیک زیسته‌اند و به همین دلیل اندیشه‌هایشان تا حد زیادی تحت تأثیر جنبش‌های رمانتیسم زمانه‌شان قرار گرفته و این امر موجب شده عناصر رمانتیک در اشعار هر دو شاعر از بسامد بالایی برخوردار باشد. وی اشتراکات و ویژگی‌های رمانتیسم فردی و اجتماعی در اشعار نیما و نزار را چنین برمی‌شمارد: عشق، نوستالژی، تخیل، انزوا و رنج آرمانی، کشف و شهود، جاندارپنداری، حسرت، هیجان و برخورد احساسی و عاطفی با مسائل و مباحث اجتماعی و سیاسی و... همچنین در این پژوهش به تفاوت‌های برجسته این دو شاعر نیز اشاره می‌شود که مرگ‌اندیشی و اندیشه‌های آرمان-شهری، شهرگریزی و تمدن‌ستیزی و گرایش مفرط به طبیعت در اشعار نیما از طیف وسیعی

برخوردار است و در اشعار نزار چندان نمود ندارد؛ در حالی که در رمانتیسزم نزار، شاهد حضور پررنگ زن و عشق هستیم که در آثار نیما کم‌رنگ‌تر است.

ایمانی، صغری (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل مفهوم رنج در آثار شاعران معاصر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی.

در این پایان‌نامه، پژوهشگر به بررسی و تحلیل مفهوم رنج در آثار شش تن از شاعران شعر معاصر، یعنی مهدی اخوان ثالث، فریدون توللی، سهراب سپهری، احمد شاملو، فروغ فرخزاد و نادر نادرپور می‌پردازد و ابتدا معنا و مفهوم درد و رنج را مورد بررسی قرار می‌دهد و سپس ریشه‌های درد و رنج در شعر شاعران گذشته بررسی شده و در ادامه به بررسی اجمالی از اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر شاعران معاصر پرداخته می‌شود و سپس دلایل و عوامل ایجاد درد و رنج در شاعران مورد واکاوی قرار می‌گیرد. در ادامه با توجه به مجموعه جامع آماری، رنج‌های شاعران در سه بُعد شخصی، اجتماعی و فکری و فلسفی تحلیل و بررسی می‌شود و در پایان فلسفه وجودی درد و رنج و انواع آن با توجه دو شاخصه رنج‌های گریزپذیر و گریزناپذیر، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. همچنین مقاله‌های:

حیاتی، سیاف و ایزدیار، محسن (۱۴۰۰). «انواع شکواییه در اشعار نیما یوشیج». / مهتدی، حسین (۱۳۹۸). «واکاوی ماهیت و مفهوم درد و رنج در اشعار فهد العسکر». / عرب بافرانی، علیرضا (۱۳۸۹). «بررسی ماهیت و مفهوم درد و رنج در اشعار احمد شاملو (من زنده‌ام به رنج)».

۲. مبانی نظری

همه انسان‌ها عادات و ملکه‌های نفسانی دارند که بخشی از روح و روان آنان را تشکیل می‌دهد. گاهی به دلایل بیرونی یا درونی، احساسات منفی در انسان شکل می‌گیرد و موجب اختلال در ملکه‌های نفسانی او می‌شود که امکان دارد باعث بروز افسردگی و اضطراب نیز بشود و در نهایت این مجموعه حالات به دردی مزمن در فرد بدل گردد. واژه درد و رنج گاهی به جای هم به کار می‌روند. درد را می‌توان در دو بُعد جسمانی و روحی بررسی کرد. درد جسمانی، پیام‌های درد از دو مسیر به مغز منتقل می‌شوند «که از مناطق مختلف تالاموس می‌گذرند؛ یکی مسیر سریع، که درد موضعی را ثبت می‌کند و دیگری مسیر آهسته، که از طریق سیستم لیمبیک امتداد می‌یابد و این مسیر، کمتر موضعی است و دردهای بادوام‌تر را منتقل می‌کند» (ویتن، ۱۳۸۳: ۸)؛ اما در مورد درد روحی

ممکن است، منجر به طیف وسیعی از مشکلات و نقص قابل توجه در کیفیت زندگی شود؛ زیرا بخش زیادی از این دردها تحت تأثیر افکار و احساسات است یا به عبارتی، از یک ذهن ناآرام نشئت می‌گیرند و در موارد حاد، انسان توانایی تمرکز کردن را از دست می‌دهد.

درباره درد و رنج در قرآن نیز بحث شده با اشاره به این‌که انسان در درد و رنج آفریده شده است؛ اما برای ما روشن است که انسان‌ها خود نقش به‌سزایی در ایجاد، تداوم یا تشدید آن‌ها دارند. البته تیواری معتقد است «تمام آن‌ها (درد و رنج) نتیجه دوری از ایمان و ثمره دلبستگی است و دلبستگی نتیجه «جهل» است که ازلی و بی‌آغاز است پس جهل می‌تواند ریشه اصلی باشد» (تیواری، ۱۳۸۱: ۳۵).

درد در عرفان نیز مطرح می‌شود که مقدمه طلب است و مبدأ تحول و زاینده است. طبیعتاً در این جا درد، صرفاً درد جسمانی نیست و می‌تواند به طرق مختلف در روان بروز کند. البته دردمند بودن به این معنا نیست که فرد دست از فعالیت اجتماعی بکشد و کارش را کنار بگذارد. واقعیت درد عرفانی با این امور در تناقض است و نردبان ترقی و عروج روح به سمت کمال محسوب می‌شود و بر نوعی معرفت‌شناسی استوار است.

«درد در اصطلاح عرفانی نیز به حالتی اطلاق می‌شود که از محبوب طاری شود و محب طاقت آن را ندارد. عین‌القضات همدانی: معشوق چون به استار عزت محتجب بود، خود را به کس ننماید؛ بلکه کس را طاقت دیدار او از غایت ظهور او نبود. درد عاشق بی‌درمان بود و محنتش بی‌پایان بود. در شرح تعریف آمده است که چون محبوب در مکان نیاید و محب از مکان تجاوز نکند، درد دل محب امیری بود و اندوه جانش سرمدی بود. حافظ: چون این گره گشایم؟ وین راز چون نمایم؟/ دردی و سخت‌دردی، کاری و صعب‌کاری» (نوریخس، ۱۳۷۱: ۱۴۶-۱۴۷).

«به‌طور کلی مهم‌ترین علل درد و رنج را می‌توان در تعارض تصورات بر ساخته انسان با جهان خارج تصور کرد» (گرچی، ۱۳۸۷: ۱۰۷). «واژه "رنج" با واژگان دیگری همچون غم، اندوه و... شبکه معنایی گسترده‌ای را ایجاد می‌کند که بررسی انعکاس این تعبیر در متون ادبی، به‌ویژه در برخی از متون ادبای معاصر توجه هر خواننده نقادی را به خود معطوف می‌سازد» (پشت‌دار و نان‌آور، ۱۳۹۷: ۵). اکثر شاعران علاوه بر توصیف رنج‌های فردی‌شان، به رنج‌های عمومی نیز پرداخته‌اند. اگر هنرمندانی آبی آسمان را با اصالتشان نقش می‌زنند، گروهی دیگر از شاعران متعهد نیز سرخی خورشید را با دل به خون نشسته‌شان به تصویر می‌کشند (کریمی، ۱۳۹۴: ۹-۱۰). «این گونه شاعران

درد و اندوه و زاری و... را نیز در عداد عوامل شعرانگیز نام برده‌اند! و برخلاف غزل‌گویان شادخاطر، اینان خاطر حزین و غم‌آلود را زاینده شعر خوانده‌اند» (درگاهی، ۱۳۷۷: ۱۱۱). شاعرانی که گونه‌های مختلف درد و رنج در آثار آنان انعکاس یافته است، اغلب «در افکار و اندیشه‌های خود ساحت درد و رنج را عظیم و دامنه آن را به میزانی مقدس می‌دانند که آن را ریشه و اصل و اساس جاودانگی می‌دانند و همیشه طالب آن هستند و آگاهانه به سمت درد رفته‌اند» (براهنی، ۱۳۸۰: ۵۷۵). «رنجی که درون این انسان‌ها موج می‌زند شناسنامه و هویت وجود شاعر نیز هست. هرچه رنج‌ها فروتر باشد شاعر کوچک‌تر و حقیرتر است و هرچه رنج‌ها متعالی‌تر باشد شاعر والاتر است و رسالت شعری او عمیق‌تر» (کهدانی، ۱۳۸۸: ۴۱).

۱-۲. درد و رنج اجتماعی

اغلب این‌گونه است که رسالت شاعر در سرودن شعر، باید توجه به مشکلات جامعه باشد؛ زیرا ارتباط جهان‌های اجتماعی با یکدیگر می‌تواند بسیار کمک‌کننده باشد؛ در صورتی که منجر به نقض ارزش‌ها و هنجارهای هویت اجتماعی نشود و یک جریان یا نظام به‌طور هدفمند اصالت‌های جریان دیگر را سلب نکند؛ به‌طوری‌که افراد یک جهان به غیر از سکوت قادر به انجام کار دیگر نباشند. البته این سکوت نباید انتخابی باشد؛ زیرا در این صورت، موجب دامن زدن به رنج‌های اجتماعی می‌شوند. رنج اجتماعی «زندگی طیف وسیعی از بشر را در برمی‌گیرد که شعرا و نویسندگان نیز عموماً در این گروه قرار دارند؛ زیرا شاعر با احساسات شاعرانه عوامل درد و رنج را در هر عصر، بهتر و بیشتر احساس می‌کند» (پشت‌دار و نان‌آور، ۱۳۹۷: ۴). «چون دردها خاستگاه اجتماعی دارند، باید بر اخلاق جمعی انگشت تأکید نهاد و دانست که فقط از طریق عمل به مقتضای مسئولیت اجتماعی هم والاترین قوای فرد انسانی به فعلیت می‌رسد و هم دردها و رنج‌ها، حتی‌الامکان کاهش می‌یابند» (ملکیان، ۱۳۹۱: ۲۴). کاری که یک شاعر دغدغه‌مند انجام می‌دهد نیز، دقیقاً بر همین منوال است؛ انگشت نهادن بر دردهای اجتماعی و بیان مخیل آن در قالب شعر.

۲-۲. درد و رنج ناشی از عشق

شاعران در دوره‌های مختلف، عشق را تجربه کرده‌اند و این پدیده در شعر شاعران مختلف «نمودهای گوناگون دارد. اشعار سعدی و مولانا هر کدام نمایانگر یک عشق مادی و عشق آسمانی بوده‌اند. واضح

است که شاعران هم مثل افراد دیگر در سرزمین عشق گام نهاده و رنج‌های این مسیر را کم و بیش تجربه کرده‌اند» (ایمانی، ۱۳۹۲: ۱۸).

۳-۲. درد و رنج ناشی از ظلم

شاعرانی هستند که دریافته‌اند شعر یک کالای لوکس و تجملی نیست؛ بلکه محل روشننگری است. روشننگری در زمینه دردهایی که از ظلم ناشی می‌شود و تنها نباید بر آن گریست؛ بلکه باید مطالبه‌گرانه و معترضانه از آن‌ها سرود.

«شاعران به مقتضای روح لطیف شاعرانه‌شان با حکومت‌های زمان خود درگیر بوده‌اند که منجر به زندان و زنجیر و گرفتاری آنان می‌شد. شاعران در طول تاریخ شعر و ادب پارسی هرگز از سیاست‌های پنهان و آشکار دولت‌ها در امان نبوده‌اند. در این زمینه مسعود سعد و خاقانی از نمونه‌های بارز این گروه هستند. به جرئت می‌توان گفت اغلب شاعران از ظلم و ستم و بی‌عدالتی‌های موجود روزگار خود رنجیده‌اند حتی حافظ نیز درباره ظلم و ستم پادشاهان و حاکمان عصر خویش می‌گوید» (همان: ۱۹).

۴-۲. درد و رنج شاعر بودن

یکی از عوامل مؤثر بر وجود رنج در نهاد شاعر، کار و پیشه شاعری است. طبیعی است که هر نوع خلایقی با درد و رنج همراه است. یک شاعر باید عاطفه و احساس خود را با وزن و قافیه و موسیقی درآمیزد تا با مخاطب ارتباط مناسب برقرار کرده، اثرش تأثیرگذار و ماندگار شود (ایمانی، ۱۳۹۲: ۱۸).

۳. بحث

۳-۱. درد و رنج اجتماعی

شاعران آزاده از دیرباز تاکنون در تلاش بوده‌اند دردها و آمال اجتماعی را در اشعار خود بیان کنند تا جامعه بشری را به سمت رستگاری رهنمون شوند. چنین شاعرانی غالباً نمی‌توانند در برابر مسائل جامعه سکوت پیشه کنند و آزرده‌گی و دردهای اجتماعی خویش را پنهان کنند و همواره در تلاش‌اند باورها و اندیشه‌های خویش را با شعر ارائه کنند. انسان، یک خود حقیقی دارد که مجموعه‌ای از آرمان و ارزش‌های اوست و هویت وی با آن‌ها تعریف می‌شود و شاعری که درد اجتماعی دارد، مانع

از فراموشی این خود حقیقی و ارزش‌ها وجودی در آحاد جامعه می‌شود؛ زیرا برای رسیدن به یک جامعه آرمانی، ریشه‌های ارزشی باید در وجود افراد حفظ شود.

یکی از مهم‌ترین رنج‌هایی که نیما یوشیج در زندگی خود به آن دچار شد، تعارض‌ها و تناقض‌های اجتماعی بود. وی سعی دارد در شعر «آی آدم‌ها» یک جامعهٔ پروبلماتیک و پرمسأله را نشان دهد که در بطن آن دردهای مشترک فراوانی برای فریاد زدن وجود دارد. یکی از این دردها، بی‌توجهی به هم‌نوع و عدم همراهی با انسان‌های آزاده است که در شعر زیر به‌خوبی نمایان می‌شود؛ انسان‌هایی که با خیال آسوده بر ساحل زندگی نشسته‌اند، در مقایسه با شخص دیگری که در میانهٔ غرقاب زندگی در حال جان سپردن است.

«آی آدم‌ها که بر ساحل نشسته شاد و خندانید! یک نفر در آب دارد می‌سپارد جان/ یک نفر دارد که دست و پای دائم می‌زند/ روی این دریای تند و تیره و سنگین که می‌دانید/ آن زمان که مست هستید از خیال دست یابیدن به دشمن/ آن زمان که پیش خود بی‌پرده پندارید/ که گرفتستید دست ناتوانی را/ تا توانایی بهتر را پدید آرید/ آن زمان که تنگ می‌بندید/ بر کمرهاتان کمر بند/ در چه هنگامی بگویم من؟/ یک نفر در آب دارد می‌کند بی‌پرده جان قربان!» (یوشیج، ۱۳۹۳: ۱۶).

شعر «برف» از نیما، در نگاه نخست، تداعی‌کنندهٔ یک روز سرد زمستانی است؛ اما وقتی دقیق می‌شویم، آن را بیش از یک شعر وصفی می‌یابیم. این شعر به‌خوبی نمایانگر ظلمتی است که بر «میهمان‌خانهٔ مهمان‌کش روزش تاریک»، یعنی همان جامعه‌ای که او در آن زیست می‌کرده، افتاده است. شعر، زبانِ بیانِ احساسِ انسان است و می‌توان از ابیاتی که شاعر می‌سراید، به وضعیت روحی او در آن لحظه پی برد. نیما یوشیج خفقان حاکم بر جامعه را درمی‌یابد و عنوان می‌دارد که «من دلم سخت گرفته است»؛ زیرا فهم ناشی از درد و رنج، گریبان‌گیر او می‌شود و او می‌بیند و می‌داند که ادبیات، گره‌گشاست و می‌تواند تأثیری عمیق بر جان‌های خفته و ناهوشیار انسان‌ها باقی بگذارد. «زرد‌ها بی‌خود قرمز نشدند/ قرمزی رنگ نینداخته است/ بی‌خودی بر دیوار/ صبح پیدا شده از آن طرف کوه «زاکوه» اما/ «واژنا» پیدا نیست/ گرتنه روشنی مردهٔ برفی همه کارش آشوب/ بر سر شیشه هر پنجره بگرفته قرار/ واژنا پیدا نیست/ من دلم سخت گرفته است از این/ میهمان‌خانهٔ مهمان‌کش روزش تاریک/ که به جان هم نشناخته انداخته است/ چند تن خواب‌آلود/ چند تن ناهموار/ چند تن ناهوشیار» (همان: ۸۱-۸۲).

نیما به عنوان شاعر دردمند اجتماعی، سعی دارد با شعر خود بر سلوک مردم تأثیر بگذارد. او

دغدغه مردم را دارد؛ اما خواب غفلت آن‌ها، او را دردمندتر از قبل می‌کند. قطعه «می‌تراود مهتاب» از مشهورترین اشعار اجتماعی نیما است که به‌خوبی به حوادث و مسائل اجتماع زمان او می‌پردازد. «می‌تراود مهتاب/ می‌درخشد شب‌تاب/ مانده پای آبله از راه دراز/ بر دم دهکده مردی تنها/ کوله بارش بر دوش/ دست او بر در می‌گوید با خود/ غم این خفته چند/ خواب در چشم ترم می‌شکند» (همان: ۶۱۵-۶۱۶).

زبان نیما در اشعارش، زبان توصیف درد و رنج مردم است؛ مردمی که گرفتار درد و رنج هستند و یک منجی در پی رهایی آن‌ها از سرنوشت دردناکی است که دچار آن شده‌اند. او در قطعه «مرغ آمین»، خصوصاً در خلال گفت‌وگوهای این شعر، سعی دارد با روشن کردن بارقه‌های امید، سایرین را به رهایی از سرنوشتی که به آن دچار شده‌اند، نوید بخشد. این شعر محتوایی اجتماعی- انقلابی دارد و شاعر می‌کوشد در خلال آن، به روشنگری بپردازد تا مردم خود را در چنگ سرنوشت گرفتار ندانند و برای رهایی از وضع موجود، تلاش کنند. «مرغ آمین دردآلودیست کاواره بمانده/ رفته تا آن‌سوی این بیدادخانه/ بازگشته رغبتش دیگر ز رنجوری نه سوی آب و دانه/ نوبت روز گشایش را در پی چاره بمانده» (همان: ۵۸۳). «چون نشان از آتشی دارد و خاکستر/ می‌دهد از روی فهم رمز درد خلق/ با زبان رمز درد خود تکان در سر/ وز پی آنکه بگیرد ناله‌های نامه‌پردازان ره در گوش/ از کسان احوال می‌جوید/ چه گذشته است و چه نگذشته است» (همان: ۵۸۴). «او نشان از روز بیدار ظفرمندی است/ با نهان تنگنای زندگانی دست دارد/ از عروق زخم‌دار این غبارآلوده ره تصویر بگرفته/ از درون استغاثه‌های رنجوران/ در شبانگاهی چنین دل‌تنگ می‌آید نمایان» (همان: ۵۸۳). نزار قبانی نیز همواره در اشعارش مسئله بی‌هویتی اجتماعی را مطرح می‌کند که یکی از جدی‌ترین و مهم‌ترین نیازهای بشری محسوب می‌شود. او از این‌که ملت خود را بی‌هویت می‌یابد، احساس درد و رنج می‌کند؛ از این‌که ملت‌ها مثل خمیری برای شکل‌پذیری دستان دیگران قرار گرفته‌اند، بدون آن‌که از خود عزم و اراده‌ای نشان دهند؛ این چالش که رشد فکری و هویت‌یابی ملتی را با دشواری روبه‌رو ساخته، به‌صورت یک بحران در حال شکل‌گیری است. شاعر با اشاره به این ماجرا، خواستار اهتمام جدی و جمعی برای دست‌یابی به این امر مهم می‌شود. بخش زیر از شعر «مجره قانا» است که به خوبی نمود این قضیه در آن مشخص است:

«نحن في غَيُوبِهِ قَوْمِيَّةٍ / مَا اسْتَلَمْنَا مِنْهُ أَيَّامَ الْفَتْوحَاتِ بَرِيداً / نحنُ شعبٌ من عَجِينٍ / كُلُّمَا تَرَدَّدَ إِسْرَائِيلُ إِرْهَاباً وَ قِتَالاً / نحنُ نَرْدَادُ ارْتِخَاءً وَ بَرُوداً / وَطَنُ يَزْدَادُ ضَيْقاً / لَغْهَ قُطْرِيَّةٍ تَرْدَادُ قُبْحاً / وَحْدَةً

خضرأُ تزدأُ انفصلاً/ و حدودُ کُلِّما شاء الهوی/ تمحو حُدوداً!!» (قبانی، ۱۳۸۶: ۱۲-۱۳).

«ما ملتی خمیری هستیم/ هر چه اسرائیل بر قتل و ترورهایش بیفزاید/ ما سست‌تر و سردتر می‌شویم/ گسترهٔ وطنمان تنگ‌تر می‌شود/ و زبان ملی‌مان، ناخوشایندتر.../ و اتحاد سبزمان، گسسته‌تر/ و مرزهامان، هر زمان که عشقشان بکشد/ ناپدید می‌شوند» (همان).

قبانی سعی دارد دردمندانه با بیان مصائب، دیگران را تحت تأثیر قرار دهد که از احساس مسئولیت اجتماعی وی ناشی می‌شود. شاعر به‌خوبی نشان می‌دهد، تنها شاعر تغزلی نیست؛ بلکه دغدغهٔ جامعه‌ای را نیز که در آن زیست می‌کند، دارد. او در قطعهٔ «مehزولون»، از خشکیده شدن رگ‌های غیرت ابراز تأسف می‌کند و واپسین دیوارهای حیا را فرو ریخته می‌بیند و پیمان صلح را بزدلانه می‌شمارد «سَقَطَتْ آخِرُ جُدرانِ الحیاء/ و فَرَحْنَا و رَقَصْنَا/ و تبارکنا بتوقعِ سلامِ الجُبْناء/ لم یُعَدُّ بُرْعُنَا شیءٌ/ و لا یُخْجِلُنَا شیءٌ/ فقد یَسْتَفِینَا عُزُوقُ الکِبَرِیاء...» (همان: ۱۵).

«آخرین دیوارهای شرم فرو ریخت/ شادمانی کردیم و رقصیدیم/ و به هم تبریک گفتیم، به خاطر امضای پیمان صلح بزدلان!! دیگر چیزی ما را نمی‌ترساند/ و چیزی شرمسارمان نمی‌کند/ رگ‌های غیرت در وجودمان خشکیده است» (همان).

بسیاری از سروده‌های قبانی، گویای این است که می‌توان او را به حق شاعر عشق و حماسه نام نهاد. اشعار او، پرشور و انقلابی است که نشان می‌دهد به جامعهٔ عاری از تبعیض می‌اندیشد و به دنبال جامعه‌ای است که این امر خود را در آن محقق شده بباید. برای مثال در شعر «اریدُ بندقیه»، انقلابیون را فرامی‌خواند که برای اتمام درد و رنج تاریخی بیت‌المقدس در هر کجای سرزمین که هستند، برای نجات فلسطین متحد شوند. نیز در شعر «القدس» کاملاً با یک شاعر اجتماعی مواجه هستیم که قدس را خطاب قرار می‌دهد و گویی مرثیه‌ای برای آن می‌سراید و آن را معشوق خود قرار می‌دهد و از دردمندی خویش می‌گوید. او خواهان بیداری یک ملت است؛ اما این احساس او در جامعه تأمین نمی‌شود که این امر ناامیدی وی را گسترش می‌دهد؛ چون تهاجم بیگانگان از مؤلفه‌های مؤثر بر بی‌انگیزگی و بی‌هویتی است. «یا قدسُ، یا مدینهٔ الأحرار/ یا دَمْعَةُ کَبیره تجوُلُ فی الأَجْفان/ من یوقِفُ العدوان؟/ علیک، یا لَوْلُوهُ الأَدیان/ من یغسل الدماءَ عن حجاره الجدران؟/ من ینقذُ الإنجیل؟/ من ینقذُ القرآن؟/ من ینقذُ المسیحَ من قتلوا المسیح؟/ من ینقذُ الإنسان؟» (همان: ۴۴).

«ای قدس... ای شهر اندوه! ای اشک درشت گردنده در پلک‌ها/ کیست که دشمنان را بازدارد/

از تو، ای مروارید آیین‌ها؟/ کیست که خون‌ها را فروشوید از سنگ دیوارهایت؟/ کیست که نجات دهد انجیل را/ کیست که رها سازد قرآن را؟/ و مسیح‌ها را از مسیح‌کشان؟/ آدمی را چه کسی نجات خواهد داد؟» (همان).

«أنا مع الإرهاب» نمونه‌ای دیگر از گرایش و احساس تعلق قبانی به جامعه‌ای است که خود را منسوب به آن می‌داند. واژه «الإرهاب» در عنوان شعر، به‌خوبی گویای محتوای آن است. زمانی که وارد بطن شعر می‌شویم، می‌بینیم که شاعر شکوه می‌کند از دوری‌گزینی ملت خودی از مبارزه و غلبه بیگانگان بر وطنی که در آن چیزی برای آن‌ها باقی نمانده است، حتی حق آزادی که اگر اعتراضی کنند یا به این مناسبت شعری بسرایند، به تروریسم متهم خواهند شد. «مُتَّهِمُونَ نَحْنُ بالإرهاب/ إن نَحْنُ دافعنا عن الوردِ و المرأه/ والقصیده العَصماء/ و زُرْقَه السماء/ عن وطنٍ لم یبق فی أرجائه/ ماءٌ و لا هواء/ لم یبق فیهِ خیمهٌ أو ناقةٌ/ أو قهوةٌ سوداء» (همان: ۴۶).

«ما به تروریسم متهم هستیم/ اگر دفاع کنیم از گل... و از زن/ و از قصیده بی‌گناه/ و آبی آسمان/ از وطنی که در گوشه و کنار آن/ نمانده آب و هوایی/ یا خیمه و شتری/ یا قهوه سیاهی» (همان).

۳-۲. درد و رنج ناشی از عشق

تجربه عشق، احساس خوبی برای انسان به همراه دارد؛ زیرا رنگی خیالی، شاعرانه و ایده‌آل به زندگی می‌دهد؛ اما فراق و التیام درد عشق، کار ساده‌ای نیست؛ زیرا عشق تمام ابعاد روحی و فیزیکی انسان را درگیر می‌کند و درد عشق، درون و برون هر فرد را به شدت متأثر می‌سازد. بسیاری از اشعار نیما، سروده‌های عاشقانه‌ای است که روایت دردناکی از عشق را در خود جای داده است. در اشعار وی، زمانی که فرد به عشقی حقیقی مبتلا شود، به‌سختی می‌تواند آن را فراموش کند؛ اما عاشق حقیقی از دید نیما، همواره در تلاش است تا ققنوس‌وار از دل دردهای خود برخیزد. او دردهای نشئت‌گرفته از عشق را به‌صورت قطعات غنایی می‌سراید و آنچه را درونش می‌گذرد، روی کاغذ پیاده می‌کند و به آن رنگ جاودانگی می‌بخشد. «افسانه» نیما داستان عاشقی است که در این شعر، یکی از دو طرف اصلی مناظره است، داغ عشق بر دل دارد و در خود فرورفته و مغبون است. در این منظومه طولانی، شاعر قصد دارد، یادآور شود که انسان باید برای یافتن عشق و پذیرش درد آن، آماده باشد. او باید ابتدا معنای عشق را درک کند. آن‌گاه آماده پذیرش درد عشق و حتی فراق خواهد شد و دیگر هیچ غم و اندوهی یارای مبارزه با وی را نخواهد داشت. «من یکی قصه‌ام بی‌سروین/ عاشق: تو

یکی قصه‌ای؟/ افسانه: آری، آری/ قصه عاشق بی‌قراری/ ناامیدی، پُر از اضطرابی/ که به اندوه و شب‌زنده‌داری/ سال‌ها در غم و انزوا زیست» (یوشیچ، ۱۳۹۳: ۳۲)

«عاشق: لیک افسوس! چون مارَم این درد/ می‌گزد بندِ هر بندِ جان را/ پیچم از دردِ بر خود چو ماران/ تنگ کرده به تن استخوان را/ من چگونه دلِ خود فریبم؟» (همان: ۴۱).

همچنین در اشعار نیما، درد دوری و فراق، از دردهای آسیب‌زننده به روح و روان انسان است که از عشق ناشی می‌شود و گویی خود او نیز برای کم کردن تأثیرات آن، به شعر روی می‌آورد و در آن به بیان انتظار و تلخی این واقعه می‌پردازد. شاعر کوهستان، نیما یوشیچ، حسرت روزهای از دست رفته را می‌خورد و با درد انتظار به ناچار کنار می‌آید: «تو را من چشم در راهم شباهنگام/ که می‌گیرند در شاخ تلاجن/ سایه‌ها رنگ سیاهی/ وزان دل‌خستگانت راست اندوهی فراهم/ تو را من چشم در راهم/ شباهنگام، در آن دم که بر جا دره‌ها چون مرده‌ماران خفتگان‌اند/ در آن نوبت که بندد دست نیلوفر به پای سرو کوهی دام/ گرم یاد آوری یا نه، من از یادت نمی‌کاهم/ تو را من چشم در راهم» (همان: ۱۳۲).

«شب نیست که از دیده نرانی خونم/ دیری‌ست که من با تو ز خود بیرونم/ گفתי به فراق نازنینان چونی؟/ وقت است که آبی و ببینی چونم» (همان: ۲۶۸).

در «قصه رنگ پریده، خون سرد» می‌بینیم که شعر از ابتدا با شکوه و گلایه شاعر از دردمندی خود آغاز می‌شود. در این شعر، نیما از درد عشقی نالان است که او را می‌آزارد و دریغ می‌خورد از این‌که کسی نیست تا با او شرح این درد را بیان کند. شاعر در این شعر، چنین اذعان می‌دارد که درد و رنج فراوانی به خاطر عشق تحمل می‌کند و دیگران را از مبتلا شدن به آن بر حذر می‌دارد. «من ندانم با که گویم شرح درد/ قصه رنگ پریده، خون سرد/ هر که با من هم‌ره و پیمان‌ه شد/ عاقبت شیدا دل و دیوانه شد/ قصه‌ام عشاق را دلخون کند/ عاقبت خواننده را مجنون کند/ آتش عشق‌ست و گیرد در کسی/ کاو، ز سوز عشق می‌سوزد بسی...» (همان: ۴۱۰).

«بیم آرید و بیندیشید، هان/ ز آنچه از اندوهم آمد بر زبان/ پند گیرید از من و از حال من/ پیروی خوش نیست از اعمال من» (همان: ۴۲۸).

نیما در تلاش است تا به مخاطب بگوید اگر انسان جرئت پیدا کرد و عاشق شد، آن‌گاه باید پیش از هر چیز آمادگی و ظرفیت پذیرش درد عاشقی را داشته باشد؛ دردی که درمان ندارد و این درد بازگشت به زندگی عادی را بسیار دشوار می‌کند. تحمل رنج دوست‌داشتن، امری مشکل و توأم با

احساس ناامیدی و افسردگی است. به دنبال عشق بودن، دردناک است و این درد ممکن است در تمام طول زندگی با انسان باقی بماند. شاعر صراحتاً اعلام می‌کند که تا زنده است، باید در درد زندگی کند؛ زیرا عاشق است. «جز من شوریده را که چاره نیست/ بایدم تا زنده‌ام در درد زیست/ عاشقم من، عاشقم من، عاشقم/ عاشقی را لازم آید درد و غم/ راست گویند این‌که: من دیوانه‌ام/ در پی اوها یا افسانه‌ام/ زان که بر ضد جهان گویم سخن/ یا جهان دیوانه باشد یا که من» (همان: ۴۲۳)

برجسته‌ترین ویژگی اشعار نزار قبانی، مضمون عشق است؛ یعنی از عشق بیش از هر چیز دیگری در اشعار وی سخن رفته است. عشق در اشعار او، با چاشنی درد همراه است؛ زیرا منتج به فراق می‌شود. غالباً در اشعار قبانی، رفتن معشوق، عاشق یا همان شاعر که در بسیاری از اشعار غنایی قبانی با هم یکی می‌شود، به درد فراقی دچار می‌شود که بعد از او همه چیز خود را از دست‌رفته می‌بیند و او را مورد خطاب قرار می‌دهد و شکوه و گلایه می‌کند؛ زیرا معشوق با جدا شدن از عاشق و هجرت از زندگی‌اش، گویا به زندگی شاعر خاتمه داده است؛ پس این‌گونه می‌سراید که از زمان خط زدن نام یار خویش از زندگی، گویی عمر و حیات خود را نصف کرده است. «و ما کنْتُ أعلَمُ.../ حِينَ شَطْبَتِكَ مِنْ دَفْتَرِ الذِّكْرِيَّاتِ/ بِأَنِّي سَأَشْطُبُ نَصْفَ حَيَاتِي...» (قبانی، ۱۳۹۵: ۳۹).

«وقتی تو را از دفتر خاطراتم خط می‌زد/ نفهمیدم/ که دارم نیمی از زندگی‌ام را خط می‌زنم...» (همان: ۳۸).

شاعر عاشقِ روان‌رنجورِ هجران‌زده در سروده‌های قبانی، به جایی می‌رسد که شعر خود را، از مرگ گفتن می‌داند نه سرودن و آواز خواندن. قبانی این تعبیر را بسیار هنرمندانه به کار برده است؛ زیرا درد واکنشی قطعی است نسبت به از دست دادن معشوق که به‌صورت اندوهی عمیق و قطعات عاشقانه، در اشعار شاعران جلوه‌گر می‌شود. قبانی در شعر زیر، یار سفر کرده خود را به زیبایی «شهر اندوه» می‌نامد؛ چرا که با رفتن خود، موجبات درد و اشک شاعر را فراهم آورده و او را به بیمار عشق بدل کرده است؛ «إِلَى امْرَأَةٍ لَا تَعَادُ/ تَسْمِي... مَدِينَةٍ حَزْنِي/ إِلَى مَنْ تَسَافَرُ مِثْلَ السَّفِينَةِ فِي مَاءِ عَيْنِي/ وَ تَدْخُلُ وَقْتُ الْكِتَابَةِ/ مَا بَيْنَ صَوْتِي وَ بَيْنِي/ أَقْدَنْمُ مَوْتِي الْيَك... عَلَى شَكْلِ شَعْرِ/ فَكَيْفَ تَظْنِنِ أُنِي أَغْنِي؟» (همان: ۱۴۵).

«تقدیم به زنی که باز نمی‌گردد و شهر اندوه‌هایم نام دارد/ تقدیم به کسی که چون کشتی در آب چشمم سیر می‌کند/ و گاه نوشتن میان من و صدایم داخل می‌شود/ من مرگم را به هیئت

شعری/ به تو تقدیم می‌کنم/ چرا فکر می‌کنی دارم آواز می‌خوانم؟» (همان: ۱۴۴).

در شعر زیر نیز، شاهد احساسات پرشور و پرهیجان شاعر هستیم که جهان اندوهناک بعد از رفتن یارش را به نظاره نشسته است.

«أخاف أن تُمطرَ الدنيا و لستَ معي/ فمَنْدُ رحمتٍ و عندی عُقدَةُ المَطَرِ/ كان الشتاءُ يَغْطِينِي بمعطِفِهِ/ فلا أَفكرُ في برد و لا ضَجَرٍ/ و كانت الریحُ تعوی خلف نافذتی ...» (همان: ۱۳۵).

«از آن می‌ترسم که جهان ببارد/ و تو در کنارم نباشی/ زیرا از آن زمان که رفتی/ من عقده باران گرفته‌ام/ زمستان با پالتویش مرا در بر گرفته/ نه به سرما می‌اندیشم و نه به غم و اندوه/ و باد که پشت پنجره‌ام زوزه می‌کشد و...» (همان: ۱۳۴).

«أنا لا أَفكرُ/ أن أقاومَ، أو أثورَ على هَواكِ/ فَأَنَا و كُلُّ قَصائِدِي/ مِنْ بعضٍ ما صَنَعْتَ يداكِ/ إِنَّ الغرايَةَ كُلُّهَا/ أَنِّي مُحاطٌ باليساءِ/ و لا أرى أَحداً سواكِ» (همان: ۱۳۹).

«در اندیشه آن نیستم/ که برابر عشق تو قیام کنم/ یا مقاومت/ زیرا من و تمامی شعرهایم/ ساخته‌ی دستان توایم/ لیک همه حیرتم از آن است که دور و برم را زنانی گرفته‌اند/ و جز تو کسی را نمی‌بینم» (همان: ۱۳۸).

۳-۳. درد و رنج ناشی از ظلم

شاعر باید شاعر دردها و آلام باشد. نیما یوشیج و نزار قبانی به‌خوبی دریافته‌اند که شعر تنها ابزار تفنن نیست؛ بلکه ابزار ویژه و خارق‌العاده بشریت برای مبارزه هم است. آن‌ها، دردها و رنج‌هایی را که ناشی از ستم حاکمان وقت است، در اشعارشان بازتاب داده‌اند. نیما یوشیج این کار را بیشتر به‌صورت نمادین و غیرصریح صورت داده است؛ درحالی‌که نزار قبانی به‌صورت آشکار، ستمگرانی را که موجبات درد و رنج انسانی را فراهم می‌آورند، به باد انتقاد می‌گیرد.

نیما، اشعار نمادین فراوانی دارد که از طریق آن به‌خوبی توانسته است، مسائل سیاسی زمانه خویش را منعکس کند و تصویر گویایی از جامعه استبدادزده زمان خویش ارائه دهد؛ زیرا نیما، دز زمانه‌ای می‌زیست که ظلم و استبداد و خفقان حاکم به اوج رسیده بود که همین امر طاقت شاعر را طاق می‌کند. «داروگ» یکی از نمادین‌ترین اشعار نیما یوشیج است که در آن شاعر کشور خود و مام میهن را در چنگال استبداد و قدرت بی‌حد و حصر رژیم ستمگر و استبداد داخلی و استعمار

خارجی می‌بیند؛ درحالی‌که کشورهای همسایه اوضاع مناسبی دارند. شاعر با تشخیصی شاعرانه، داروگ را مورد خطاب قرار می‌دهد و از او می‌پرسد که چه زمانی بر کشتزار خشکیده کشور، ابرهای باران‌زای آزادی باریدن خواهد گرفت؟ «خشک آمد کشتگاه من/ در جوار کشت همسایه/ گرچه می‌گویند: "می‌گیرند روی ساحل نزدیک سوگواران در میان سوگواران"/ قاصد روزان ابری، داروگ! کی می‌رسد باران؟/ بر بساطی که بساطی نیست/ در درون کومه تاریک من که ذره‌ای با آن نشاطی نیست/ و جدار دنده‌های نی به دیوار اطاقم دارد از خشکی‌اش می‌ترکد/ چون دل یاران که در هجران یاران/ قاصد روزان ابری، داروگ! کی می‌رسد باران؟» (یوشیچ، ۱۳۹۳: ۲۲۴).

نیما شاعری متعهد است که به دردهای جامعه خویش اندیشیده و همواره اذعان داشته که شاعر باید فرزند زمان خویش باشد. او در سروده‌هایش علاوه بر ظلم و انعکاس درد و رنج ناشی از حاکمیت ظلم، در تلاش است تا مردم را به کنشگری نیز دعوت کند. در ادبیات، تکرار برای تأکید است. در قطعه زیر، زمانی که شاعر «فریاد» را در شعرش تکرار می‌کند، نشانگر این است که اوضاع برای او غیرقابل تحمل شده است. از سایر مردم کمک می‌طلبد؛ زیرا به‌تنهایی نمی‌تواند بر ظلم چیره شود. او خود را در برابر بی‌عدالتی‌ها تنها می‌بیند و همین امر، فریاد را در گلو می‌شکند و دیگران را برای مبارزه علیه استبداد زمان فرامی‌خواند. «با سهوشان/ من سهو می‌خرم/ از حرف‌های کام‌شکن- شان/ من درد می‌برم/ خون از درون دردم سرریز می‌کند!/ من آب را چگونه کنم خشک؟/ فریاد می‌زنم/ من چهره‌ام گرفته/ من قایم نشسته به خشکی/ مقصود من ز حرفم معلوم بر شماست:/ یک دست بی‌صداست/ من، دست من کمک ز دست شما می‌کند طلب/ فریاد من شکسته اگر در گلو و گر/ فریاد من رسا/ من از برای راه خلاص خود و شما/ فریاد می‌زنم/ فریاد می‌زنم» (همان: ۴۰۸).

در روزگار نیما، شب حکم‌فرماست و ظلمت و تاریکی آن فراگیر شده که این امر همواره یکی از دغدغه‌های او بوده است. شب، در ادبیات، نماد ستم و جور است. در شعر «شب همه شب» همان‌طور که از عنوان آن برمی‌آید، شاعر از شبی فراگیر حرف می‌زند و ظلمتی بی‌پایان که اشاره دارد به ظلم حاکمان وقت که جامعه را فراگرفته است. او گوش به زنگ منجی است که شاید او را از بین آوارها و زندان شب نجات دهد. «شب همه شب شکسته خواب به چشمم/ گوش بر زنگ کاروانستم/ با صدا‌های نیم‌زنده ز دور/ هم‌عنان گشته هم‌زبان هستم/ جاده اما ز همه کس خالی است/ ریخته بر سر آوار آوار/ این منم مانده به زندان شب تیره که باز/ شب همه شب/ گوش بر زنگ

کاروانستم» (همان: ۳۸۱-۳۸۲).

نیما همواره شاعری وطنی بوده و مشکلاتی که در بطن جامعه وجود داشت، او را سرخورده می‌نمود. در قطعه زیر، شاعر خانه خود را به صورت ابری برای مخاطب به تصویر می‌کشد که این خانه، می‌تواند مفهوم استعاری «وطن» را در خود جای دهد. در این جا نیز، ابری بودن فضای خانه، موجب رنجوری نیما شده است. «خانه‌ام ابریست/ یکسره روی زمین ابریست با آن/ از فراز گردنه خرد و خراب و مست/ باد می‌پیچد/ یکسره دنیا/ خراب از اوست/ و حواس من!/ آی نی‌زن که تو/ را آوای نی برده‌ست دور از ره کجایی؟» (همان: ۱۷۷).

زمانی که شعر زیر از نزار قبانی را می‌خوانیم، بیش از شعر بودن آن گمان می‌کنیم با یک بیانیه سیاسی مواجه هستیم. او در شعرش آشکارا از هیتلر نام می‌برد و از غضب شدن سرزمین‌ها به دست حاکمان غاصب ستمگر یاد می‌کند و درد و رنجی را که سرچشمه آن سردمداران نالایق وقت هستند، به‌خوبی منعکس می‌کند. هدف قبانی، عمیق کردن درک مفهوم ستمکاری حاکمان نالایق است و از طریق تعمیق همین مفهوم دردناک برای مخاطب، سعی دارد انسان گرفتار در ستم را به خود آورد. «وجه قانا/ شاحب اللون کما وجه یسوع/ وهواء البحر فی نيسان،/ أمطار دماء و دموع/ دخلوا قانا علی أجسادنا/ یرفعون العلم النازی فی أرض الجنوب. / و یُعیدون فصول الحرقه/ هتلر أحرقهم فی غرف الغاز/ وجاؤوا بعده کي یُحرقونا/ هتلر هجرهم من شرق أوربا/ و هم من أرضنا قد هجرونا/ هتلر لم یجد الوقت لکي یحرقهم/ و یریح الأرض منهم/ فأتوا من بعده کي یحرقونا» (قبانی، ۱۳۸۶: ۶).

«بر پیکر ما... وارد "قانا" شدند/ در سرزمین جنوب پرچم "نازی‌ها" را برافراشتند/ تا مکرر سازند فصل‌های آتش‌افروزی را/ "هیتلر آنان را در گاز سوزاند"/ و آنان آمدند تا ما را بسوزانند/ هیتلر آنان را از شرق اروپا راند/ و آنان ما را از سرزمین خویش کوچاندند/ هیتلر فرصت نیافت تا یکسره نابودشان کند/ و زمین را از شر آنان رها سازد/ ولی آن‌ها پس از آن آمدند که ما را محو و نابود کنند!» (همان). قبانی با انعکاس و بیان درد حاصل از استعمار، استبداد و استثمار در تلاش است اجازه ندهد، ظلم‌پذیری عادی جلوه کند، پس مبارزه با این امر، بر هر مسلمانی واجب است و قبانی نیز این موقعیت را به‌قدری دردناک درمی‌یابد که نمی‌تواند در برابر آن سکوت کند و گویی خود را مسئول می‌داند که در اشعارش به طغیان علیه این طاغوت بپردازد؛ زیرا این ستم دردی است که در وجود شاعر رخنه کرده است و او برای تسکین این درد، اتحاد عربی را در برابر این قدرت جهان‌خوار

می‌طلبد و همین درد درونی وی از ستمگری این کشورهای ابرقدرت است که موجب تراوش قطعاتی همانند شعر زیر از درون او می‌شود. در شعر زیر، نزار قبانی آمریکا را داروغه‌ای جهان‌خوار معرفی می‌کند که برای پیشبرد اهداف سیاسی خود، در حال بلعیدن جهان عرب است. آمریکا، حکومتی غاصب است و در حال جنگ با مسلمانان و درصدد ایجاد فساد و ظلم، و قبانی این امر را درد مشترک جوامع عربی می‌داند. «هل علی کلّ رئیسٍ حاکمٍ فی آمریکا؟/ إن أرادَ الفوزَ فی حُلُمِ الرِّئاسه/ قتلُنَا، نحنُ العرب؟» (همان: ۹).

«آیا در آمریکا، همه کاندیداها/ برای رسیدن به رؤیای ریاست جمهوری/ باید ما عرب‌ها را قتل‌عام کنند؟» (همان).

شاعر ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی را در حال تغییر می‌بیند که سرچشمه این تغییر، حکومت استعماری است که تمام این موارد را از یک ملت می‌رباید. قبانی در شعر زیر، به‌نوعی حماسه و غنا را در هم درمی‌آمیزد. تغییرات جامعه عربی که در آستانه غربی شدن و از دست دادن هویت تاریخی خود است، برای شاعر درد بزرگی است؛ پس آن را بر زبان می‌آورد و از آن می‌سراید. این شعر نمونه دیگری است که در آن قبانی با تندترین الفاظ به ستمگران تاخته است. قلب او از دیدن ستمی که در جامعه موج می‌زند، فشرده شده است و دیدن ستم در جامعه، شاعر را به حدی رنجور می‌کند که این ظلم را در شعر خود فریاد می‌کند.

شاعر روان‌رنجور در این شعر اذعان می‌کند که شادی و خوشی از زندگی رخت بر بسته است و آن چه مانده، استبداد است و استبداد و باز هم استبداد. این ظلم ناشی از دیکتاتوری‌های ظالمانه‌ای است که زندگی را از نظر شاعر دردناک کرده است؛ به‌طوری که همه‌چیز را در اطراف خود در خدمت استبداد می‌بیند و برای وی چیزی جز درد و رنج باقی نمانده است. «مِنْ أَيْنَ يَأْتِينَا الْفَرْحُ؟/ وَ كُلَّ مَا يَحْدُثُ فِي حَيَاتِنَا/ مُسْلَسِلُ اسْتِبْدَادٍ/ الْوَطَنُ اسْتِبْدَادٌ/ وَ الْهَجْرَةُ اسْتِبْدَادٌ/ وَ الصَّحْفُ الرَّسْمِيُّ اسْتِبْدَادٌ/ وَ الشَّرْطَةُ السَّرِيَّةُ اسْتِبْدَادٌ وَ...» (همان: ۲۷).

«شادمانی از کجا می‌آید به‌سوی ما؟/ حال آن که همه وقایع زندگی‌مان استبداد است/ میهن استبدادزده است/ هجرت، استبدادی‌ست/ روزنامه‌های رسمی استبدادی‌ست/ پلیس مخفی استبدادی‌ست و...» (همان).

۳-۴. درد و رنج شاعر بودن

از جمله رنج‌هایی که شاعر به آن دچار می‌شود، رنج شاعر بودن است؛ زیرا زاویه دید شاعران

به گونه‌ای است که معمولاً یک سری جزئیات را بهتر می‌بینند. آنان بی‌قراری‌های دل خویش را بیان می‌کنند؛ البته این درد می‌تواند انگیزه نیرومند حرکت در آن‌ها باشد. گاهی نیز فقدان هم‌دردی که آن‌ها را درک کند، بیش از هر چیز دیگری آنان را می‌رنجاند. نیما و قربانی شاعرانی با روحیه حساس و درعین حال طغیان‌گر هستند که در هر شرایطی، منافع جمعی را به منافع شخصی ترجیح می‌دهند که این ویژگی‌ها آن‌ها را از مردم عادی متمایز می‌کند. آن‌ها به خوبی نواقص را می‌بینند و با سروده‌های خود، در جهت رفع آن‌ها اقدام می‌کنند. از نظر نیما شاعر بودن دردی ویژه می‌طلبد یا به تعبیر وی، دردی برای شاعران است و خواص از آن بی‌خبر هستند و این پایان‌ناپذیر است. «نیست درد من ز نوع درد عام / این چنین دردی کجا گردد تمام

گویا هستند با من در سخن / رازها گویند پر درد و محن» (یوشیج، ۱۳۹۳: ۴۲۵)

«عاقبت آواره‌ام کرد از دیار / نه مرا غمخواری و نه هیچ یار

می‌فزاید درد و آسوده نیم / چیست این هنگامه آخر من کیم؟» (همان: ۴۱۵)

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، زبان نیما در بسیاری از سروده‌هایش سمبلیک است برخلاف نزار قربانی که زبانی صریح‌تر دارد. برای مثال، در قطعه «شیر» که می‌توانیم آن را نمادی از خود شاعر بگیریم، نیما به صورت علنی عنوان می‌کند که شاعری تنه‌است که می‌خواهد از این تنهایی سر به بیابان بگذارد؛ زیرا از پنهان کردن و نگفتن دردی که در دل دارد، در حال مرگ است. شاعر که از فراز و نشیب زندگی آگاه است و از مصاحبت و معاشرت با دیگران تجربه‌های فراوان کسب نموده و با ناملایمات روزگار دست و پنجه نرم کرده است، اکنون دریافته که پیدا کردن فردی که شریک، همدم و مونس درد و رنج او باشد و بتواند با او هم‌صحبت باشد، چقدر دشوار است. درد شاعر، یافتن هم‌نشین و مصاحب نیست؛ بلکه او فردی را می‌خواهد که درک او از جنس دردهای او باشد.

«ز بی‌جفتی خویش تنها بسی / بگردم به شب کوه و صحرا بسی؟

بباید به دل خون خود خوردنم / وزین درد ناگفته مردنم؟ چه تقدیر بود؟» (همان: ۳۹۳)

زندگی عاطفی شاعران پیچیده است؛ زیرا تنها به خودشان تعلق ندارند و بخش پیچیده‌ای از آگاهی جامعه را پوشش می‌دهند. نیما نیز به عنوان شاعر نمی‌تواند، خود را از عالم جدا کند؛ به همین دلیل، عمق احساسات خویش را در شعر زیر با آحاد جامعه به اشتراک می‌گذارد؛ اما آگاهی و بیداری وی از شاعر بودن وی نشئت می‌گیرد و هیچ‌کس نمی‌تواند آن را درک کند؛ از این رو، با

دیگران احساس بیگانگی می‌کند و آنان را دل‌مردگانی می‌خواند که شربت زهر به او می‌نوشانند؛ زیرا در دیدگاه نیما «شاعر بودن یعنی همه کس بودن، به جای همه کسان فکر کردن و رنج آوردن در دل همه‌کس» (یوشیج، ۱۳۷۳: ۶۳۴). «گرچه من مردم را با دلشان خواهم کردن هم‌پا/ چه سخن باید با خلق به جان مرده مرا؟/ بایدم در همه عمر چشید/ مزه شربت هر زهری را/ پر ملامت ز ملامت‌هاشان/ که به من خواهد از هر که رسید» (همان: ۵۶۸).

در شعر «می‌تراود مهتاب»، به‌خوبی نمایان می‌شود که تاروپود افکار و عواطف نیما را با شاعرانگی‌های ویژه و درد شاعری آمیخته‌اند؛ به همین دلیل او نمی‌توانست به تلاش برای ایجاد تغییر در وضع موجود در زندگی بشر بی‌اعتنا باشد و صرفاً اشعاری بسراید که از عاطفه و احساساتش ناشی می‌شود. او تلاش می‌کند این احساسات ویژه خود را به دیگران منتقل کند و قوم غفلت‌زده را با خود همراه کند؛ اما نه‌تنها موفق نمی‌شود، بلکه به دلیل عدم درک درد شاعری او، دیوارهای آنان بر سر وی آوار می‌شود. «می‌تراود مهتاب/ می‌درخشد شبتاب/ نیست یکدم شکند خواب به چشم کس و لیک/ غم این خفته چند/ خواب در چشم ترم می‌شکند/ نگران با من استاده سحر/ صبح می‌خواهد از من/ کز مبارک دم او آورم این قوم به جان‌باخته را/ بلکه خبر/ در جگر لیکن خاری/ از ره این سفرم می‌شکند/ نازک‌آرای تن ساق گلی/ که به جانش کشتم/ و به جان دادمش آب/ ای دریا به برم می‌شکند/ دست‌ها می‌سایم/ تا دری بگشایم/ بر عبث می‌پایم/ که به در کس آید/ در و دیوار به‌هم‌ریخته‌شان/ بر سرم می‌شکند» (همان: ۶۱۴-۶۱۶).

نزار قبای در سروده‌هایش از درد و سختی تلاش برای پیوند آزادی و شعر و رنجی که از آن گریبان‌گیر او شده است، سخن می‌گوید که تنها برای یک شاعر قابل درک است. در شعر زیر زمانی که نزار قبانی درباره سن خود مورد پرسش قرار می‌گیرد، آن را با شماره اشعارش بیان می‌کند و می‌گوید به اندازه سروده‌هایش پیر شده است.

«سألنی ضابطُ الحدود: / كم عمرک؟ / قلتُ: حَمْسٌ و سِتُّونَ قصیده / قال: یاالله... كم أنت طاعن فی السن / قلتُ: تقصّد... كم أنا طاعن فی الحریه...» (قبانی، ۱۳۹۵: ۹۷).

«مرزبان از من پرسید/ چند سال داری؟/ گفتم شصت‌وپنج شعر/ گفت: خدای من... تو چقدر پیری.../ گفتم: منظورت... این است/ که چقدر در آزادی پیرم» (همان).

قبانی، شاعر را کسی نمی‌داند که فنون شاعری را آموخته باشد؛ بلکه شاعر کسی است که نقش مهمی در ترکیب و تبیین آزادی و شعر داشته باشد. او باید درد شعر و شاعری داشته باشد و بتواند

در لحظه‌های دشوار زندگی مردم، چه در فقر و درد و چه در آزادی‌خواهی، آنان را همراهی کند. «ما تَتَلَمَذْتُ عَلَى شِعْرِ الْمُعَرِّي/ و لم أقرأ تعاليمَ سليمان الحكيم/ إِنَّنِي فِي الشَّعْرِ لَا أَبَاءَ لِي/ فَلَقَدْ أَلْقَيْتُ أَبَائِي جَمِيعاً فِي الْجَحِيمِ/ مَنْ هُوَ الشَّاعِرُ، يَا سِيدَتِي؟/ أَنْ مَشَى فَوْقَ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ؟» (همان: ۱۲۱)

«نه شعر المعری را تلمذ کردم/ و نه آموزه‌های سلیمان حکیم را خواندم/ من در سرایش شعر نیایی ندارم/ زیرا همگی آنان را در جهنم دیدم/ بانوی من، به‌راستی شاعر کیست؟/ آن‌که در راه راست گام برمی‌دارد؟...» (همان)

شعر وجوه گوناگونی دارد و شاعری در یک وجه، یعنی بیان سلیقه‌های سیاسی به‌طور آزادانه و بیان آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب که اقتضائاتی دارد. شاعر بودن مستلزم پذیرش خطرات گوناگون است؛ زیرا تبعاتی دارد که قبانی در زیر، یکی از آن‌ها را که تهدید جدی برای کسی که شاعر است و درد شاعری دارد، بیان می‌کند و آن سلب آزادی است؛ زیرا ورود به عرصه شاعری، مانند وارد شدن به میدان مین است با تمام خطراتی که به همراه دارد. «الشعر/ يَتَمَنَّى أَنْ يَكُونَ عُصْفُورًا/ أَمَّا الْعُصْفُورُ/ فَيَرْفُضُ أَنْ يَكُونَ شَاعِرًا/ حَتَّى لَا تَصْطَادَهُ/ الْأَنْظَمَةُ الْعَرَبِيَّةُ» (همان: ۱۲۵)

«شاعر/ آرزو دارد گنجشکی باشد/ اما گنجشک/ دوست ندارد شاعر باشد/ چون ممکن است/ حکام عرب شکارش کنند» (همان).

دردی عمیق است که آن درد با گوشت و خون شاعر عجین شده باشد و شاعر اخص سایر مردم است که باید شجاعت در وجود او ریشه دوانده باشد و درد و دغدغه شاعری داشته باشد، نه آن‌که با رضایت چشم بر همه چیز ببوشد؛ چون شاعری که درد شاعر بودن را درک نکند، نمی‌تواند مسیر شعری موفق داشته باشد. «الكَاتِبُ الْكَبِيرُ/ هُوَ الَّذِي تَنْحَرُّ فِي عِظَامِهِ/ جَرْتُومُهُ الشَّجَاعَةَ/ وَالْكَاتِبُ الصَّغِيرُ/ هُوَ الَّذِي يَبْلُغُ قَبْلَ نَوْمِهِ/ بُشَامَهُ الْقَنَاعَةَ...» (همان: ۱۱۵).

«بزرگ‌نویسنده/ کسی است که ریشه‌های شجاعت، در استخوان‌هایش نقب می‌زند/ و کوچک‌نویسنده کسی است که قبل از خواب/ کپسول رضایت قورت می‌دهد» (همان: ۱۱۴).

۴. نتیجه

وجوه اشتراک مضمونی و اندیشگانی نیما یوشیج و نزار قبانی در زمینه بازتاب انواع درد و رنج در

اشعارشان باعث ضرورت واکاوی این مؤلفه‌های مشابه در آثار این دو شاعر شود. بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد، در طبقه‌بندی درد و رنج، گونه‌های مشترکی از این مضامین را می‌توان در آثار دو شاعر یافت؛ از جمله دردی که از ظلم حاکمیت مستبد ناشی می‌شود و در شعر هر دو شاعر انعکاس می‌یابد؛ چنان‌که در شعر نیما یوشیج به صورت غیر صریح و نمادین و در شعر نزار قبانی به صورت کاملاً صریح و آشکار نمود می‌یابد. درواقع هرچقدر بیشتر برای توضیح و واکاوی عناصر نمادین شعر نیما تلاش شود، بر سخت بودن کار او برای انعکاس مضامین درد و رنجی که از سوی حکومت بر مردم تحمیل می‌شده است، بیشتر می‌توان پی برد. این قسم از اشعار او با بیانی نمادین مطرح شده است؛ زیرا شاعر بیم آن را داشته که مورد مواخذه قرار گیرد و این موضوع نشانگر این امر است که جامعه وقت شاعر، جامعه‌ای غیر دموکراتیک و غیر مردم‌سالار بوده است که آزادی بیان، اصلی مطرود از سمت حکومت وقت به شمار می‌رفته و به هر بهانه‌ای جلوی انتشار آزادانه مطالب گرفته می‌شده و سانسور شدیدی در بطن جامعه وجود داشته است که این آزادی بیان در آن نقض می‌شده است؛ اما در مقابل بیان صریح قبانی بیانگر این موضوع است که در جامعه وقت این شاعر، بیان‌های سیاسی بیشتر از سایر بیان‌ها از آزادی عمل برخوردار هستند؛ از این رو، مباحث انتقادی صریح، بخش اساسی از اشعار قبانی به شمار می‌روند؛ زیرا نهادهای دموکراتیک قوی‌تر و حمایت از حقوق و آزادی‌های فردی بیشتر از جامعه نیما یوشیج بوده است.

گونه دیگر، درد عشق است که مضمون مشترک و برجسته اشعار هر دو شاعر است. این رنج از عشقی برمی‌خیزد که مبتنی بر فراق است. به‌طور کلی شاید مشخص نباشد، معنی درد عشق چیست؛ چون هر شخص تعریف خاصی از آن دارد؛ اما احساس آن اغلب مشخص و مشترک است. عشق در اشعار قبانی و یوشیج، جایگاه والایی دارد؛ به گونه‌ای که درد ناشی از آن نیز مقدس است و این درد می‌تواند فاتح تمام سختی‌ها و زشتی‌های جهان باشد. درد عشق و فراق در اشعار هر دو شاعر، جان‌گداز است؛ اما آزاردهنده نیست، و فراق و انتظار ناشی از عشق، بهترین محرک برای ادامه زندگی است. از نظر هر دو شاعر، درد ناشی از عشق صورتی خیالی و شاعرانه به زندگی می‌بخشد و موجب می‌شود عاشق از زوایای جدیدتری به زندگی بنگرد که درنهایت به تعالی زندگی وی می‌انجامد.

گونه سوم درد مشترک این دو شاعر، شامل دردها و رنج‌های اجتماعی است که آن‌ها به طرق مختلف به آن اشاره می‌کنند و گویی آن را جزئی از رسالت شاعری خود به حساب می‌آورند. نیما

یوشیج و نزار قبانی در تلاش‌اند تا در اشعار خود ضمن پرداختن به مسائل غنایی، به بیان دردها و رنج‌های موجود در جامعه نیز بپردازند تا نشان دهند برای تعهد سیاسی و اجتماعی شاعر و مسئولیت او در قبال فرهنگ و مردم ستم‌دیده، احترام قائل‌اند. شاید نتوان گفت یوشیج و قبانی شاعران اجتماعی هستند که صرفاً به مسائل اجتماعی پرداخته‌اند؛ اما بررسی اشعار این دو شاعر نشان می‌دهد که هیچ‌گاه سرودن برای مردم و روایت درد و رنج‌هایشان را از یاد نبردند و با قلم تأثیرگذار خود، واقعیت‌های جامعه را در قالب سروده‌هایشان ارائه دادند. آن‌ها از درد و رنج جامعه‌ای سرودند که در آن موانع زیادی برای فعالیت نخبگان سیاسی و اجتماعی به چشم می‌خورد. در چنین جامعه‌ای، مردم در فقر به سر می‌برند و به دلیل ناآگاهی فرهنگی و وضعیت اقتصادی، به‌آسانی برای اهداف بالادستی به کار گرفته می‌شوند. تصویر انسان دردمند اجتماعی در اشعار این دو شاعر، تصویر ناخوشایندی از انسان محروم و تهیدستی است که با شرایط جامعه‌ای در ستیز است که تلاش می‌کند تا او را به انسانی فاقد رؤیا بدل کند. اشعار این دو شاعر متأثر از نظام سیاسی حاکم شکل می‌گیرد که تحلیل آن نشان می‌دهد چگونه شاعر خود را موظف می‌داند که با سیستم سرکوبگر مبارزه کند و نیازی نیست محافظه‌کارانه اصول خود را به خطر نیندازد تا با هنجارهای جامعه همخوانی داشته باشد. اشعار یوشیج و قبانی در این حوزه، همواره منعکس‌کننده جهت‌گیری‌ها و اندیشه‌های مبارزان علیه رنج‌های اجتماعی و حکومت‌های استبدادی بوده است.

گونه آخر، شامل رنج شعری و شاعر بودن است؛ زیرا سرنوشت برای هر دو شاعر، غیرقابل انتظار بوده است؛ از این رو، زندگی خویش را حاصل دردی می‌دانند که باید با آن مبارزه کنند و تسلیم آن نشوند که اگر تسلیم شوند و درد شاعری را فراموش کنند، دیگر شاعر محسوب نمی‌شوند؛ بلکه مرده‌ای به شمار می‌آیند که نمی‌توانند تجربه خودزیسته متفاوت خویش را از سایرین به تصویر بکشند. نیز رنج شاعر بودن به تأثیر و تأثر جامعه و هنرمند مربوط می‌شود؛ تأثیرپذیری و تأثیرگذاری از جانب یوشیج و قبانی و بازتاب این واقعیت در زمان خلق اثر در آثار هر دو، چشمگیر است که گاهی حاکی از در تنگنا قرار گرفتن این دو شاعر از نظر روحی و جسمی در زمان سرایش اشعار است. این فشار و بازتاب آن در شعر نیما یوشیج، بیشتر است؛ زیرا در یک جامعه غیر دموکراتیک به سر می‌برد؛ در حالی که او به‌عنوان شاعر، ادبیات را یکی از اساسی‌ترین و ضروری‌ترین فعالیت‌های اجتماعی یک جامعه دموکراتیک به شمار می‌آورد و همین امر موجب می‌شود دچار تناقض و دوگانگی با محیط اطراف خود شود و بیش از قبانی از درد شاعر بودن رنج ببرد.

کتابنامه

- براهنی، رضا. (۱۳۸۰). *طلا در مس*. ج ۱. تهران: زریاب.
- پشت‌دار، علی‌محمد و نان‌آور، حمیدرضا. (۱۳۹۷). «مفهوم درد و رنج در شعر مهدی اخوان ثالث». *پژوهشنامه‌ی اورمزد*. ش ۲ (پیاپی ۴۳). صص ۴-۱۸.
- تدین، مژگان. (۱۳۹۹). «گونه‌شناسی تطبیقی رنج در اشعار سهراب سپهری و امیلی دیکنسون». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی. استاد راهنما: علی‌اکبر عطفی.
- تییش، پل. (۱۳۶۶). *شجاعت بودن*. ترجمه مراد فرهادپور. تهران: علمی و فرهنگی.
- تیواری، کدرانات. (۱۳۸۱). *دین‌شناسی تطبیقی*. ج ۱. ترجمه مرضیه شنکایی. تهران: صحت.
- درگاهی، محمود. (۱۳۷۷). *نقد شعر در ایران (بررسی شیوه‌های نقد ادبی در ایران از آغاز تا عصر جامی)*. تهران: امیرکبیر.
- قربانی، نزار. (۱۳۸۶). *چه کسی معلم تاریخ را کشت؟*. ترجمه مهدی سرحدی. تهران: کلیدر.
- _____. (۱۳۹۵). *از حروف الفبایم باش*. ترجمه ستار جلیل‌زاده. تهران: گل‌آذین.
- کریمی، لیلا. (۱۳۹۴). «بررسی درد و رنج انسان در شعر مهدی اخوان ثالث». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه لرستان. استاد راهنما: علی نوری.
- کهدانی، محمدرضا. (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل درد و رنج در نگاه زن معاصر با تأکید بر اشعار فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه پیام نور تهران. استاد راهنما: مصطفی گرجی.
- گرجی، مصطفی. (۱۳۸۷). «درد و رنج در نگاه قیصر امین‌پور». *پژوهش‌های ادبی*. دوره ۵. ش ۲۰. صص ۱۰۷-۱۳۰.
- ملکیان، مصطفی. (۱۳۸۱). «درد از کجا؟ رنج از کجا». *هفت آسمان*. دوره ۳. ش ۲۴. صص ۵۱-۷۱.
- _____. (۱۳۹۱). *مهر ماندگار: مقالاتی در اخلاق‌شناسی*. تهران: نگاه معاصر.
- نوروزی داوودخانی، ثوراله، بزرگ بیگدلی، سعید و قبادی، حسینعلی. (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل درد و رنج‌های بشری در اندیشه مولوی». *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*. دوره ۵. ش ۱۷. صص ۲۵-۶۱.

- ویتن، وین. (۱۳۸۳). روانشناسی عمومی. ترجمه یحیی محمدی. تهران: روان.
- یوشیچ، نیما. (۱۳۹۳). مجموعه اشعار. تهران: آدینه سبز.
- _____ . (۱۳۷۳). ارزش احساسات. تهران: گوتنبرگ.

